

JAUZIak

PARekidetasunerantz

HEZKIDETZA-BEGIRADA ULERTZEKO
APUNTE BATZUK

Asociación
MATIZ
educación en valores

**KUTXA
FUNDA
ZIOA**

Agenda 2030
Euskadiren konpromisoa
EUSKO JAURLARITZA GOBIERNO VASCO

1 Zergatik hezkidetza?
Eskola agente
sozializatzaile gisa
2. orr.

2 Akziora pasatzeko
materialak
5. orr.

3 Sozializazio diferentzialaren
prozesua: “femeninoan
eta maskulinoan”
6. orr.

4 Ertz ezberdinekin:
begirada interseksionala
12. orr.

5 Baina, zertan
datza hezkidetza?
14. orr.

6 Ibiltzen hasteko
gako batzuk
18. orr.

7 Erreferentziazko
bibliografia
20. orr.

ZERGATIK HEZKIDETZA?

ESKOLA AGENTE SOZIALIZATZAILE GISA

Gaur egun, joera dugu pentsatzeko ekonomikoki aberatsenak eta demokratikoenak diren gizarteetan emakumeak berdintasun-maila handiak lortu dituela. Nahiz eta praktikan gizonen eskubide eta aukerak benetan eta modu eraginkorrean parekatuta ez izan, hobekuntza garrantzitsuak dira beste herrialde pobretuekin alderatuta, herrialde horietan emakumearen esplotazioa eta diskriminazioa are nabarmenagoa eta premiazoagoa baita¹. Baina kontuz, ez gaitezen fidatu, berdintasun² handiena duten herrialdeek ere emakumeen aurkako indarkeria fisiko eta/edo sexualaren zifra altuak izan ditzakete, adibidez. Horrela, Genero Berdintasunaren Europako Institutuak argitaratutako 2021eko Genero Berdintasunaren Indizearen arabera, 2018an 600 emakume baino gehiago hil zituen bikotekideak, ahaide batek edo senide batek EBko 14 estatu kidetan. Zehazki, Malta, Finlandia eta Suedia izan ziren euren bikotekideek egindako feminizidio tasarik altuenak erregistratu zituzten Estatu kideak eta, senide edo ahaide batek egindako hilketen kasuan, Letonia, Malta eta Austria nabarmendu ziren buruan kokatuz.

Egia da gure gizartean badirela legeak eta politika publikoak emakumeen eta gizonen arteko berdintasuna bermatzeko eta genero-indarkeria desagerrarazten saiatzeko, oinarritzko beste gai batzuen artean; hala eta guztiz ere, emakumearen egoera, gure testuinguruan, ez da inola ere berdintasunezkoa. Jakina, emakumeek hezkuntzarako eta lan-merkatutarako sarbidea izatea aurrerapauso positiboak dira, zalantzarik gabe, baina oraindik ere partzialak, eta ez dira inola ere nahikoak. Izan ere, ikusten dugu oraindik emakumeen presentzia urria dela erabaki politiko, ekonomiko, zientifiko edo kulturalen esparruetan zaintzari eta etxeko lanari lotutako zereginetan erantzunkidetasunik ez dagoenean, edo lan beragatik oraindik soldata-baremoak desberdinak direnean.

¹ MAZA, S. (2017): *EQUALITY: Sexuen arteko berdintasuna sustatzeko eta nerabe eta gazteen artean genero-indarkeria saihesteko gida*, Bilbo, Matiz Elkartea. 8. orr.

² Munduko Ekonomia Foroaren irizpideen arabera, aberastasunaren banaketa, hezkuntza, osasuna eta botere politikoari buruzkoak.

³ EUSKO JAURLARITZA, (2013): *Hezkuntza sisteman hezkidetzak eta genero-indarkeriaren prebentzioa lantzeko Gida Plana*, Hezkuntza, Kultura eta Politika Saila. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia. 9. orr.

Hezkuntza sisteman ere aurrerapauso handiak eman dira azken hamarkadetan, gaur egun emakumeak gehiengoa izateraino irakaskuntzaren derrigorrezko ondorengo mailetan. Hezkuntza mistoa (neska-mutilak elkarrekin) orokortu egin da hezkuntza-eredu gisa, eta arau-esparru zabala dago eskolatik berdintasunezko gizartea sustatzeko³. Hezkidetzak ere gero eta leku gehiago hartu du gure hezkuntza-sisteman, eta hausnarketa-prozesu bat sustatu du. Prozesu horren bidez, zalantzan jartzen ditugu gaur egun oraindik indarrean dauden hezkuntza-eredu baten planteamendu tradizionalak, sistema heteronormatibo eta patriarkalak etorkizuneko belaunaldien artean eragiten dituen sexismoa eta desberdintasunak erreproduzitzen eta iraunarazten dituzten elementuak.

Egunero ikusten dugu korridoreetan, ikasleen harremanak nola josten diren, ikastetxe bakoitzaren antolaketa, curriculumaren transmisioan, material didaktikoak, espazioen erabileran, jolasean... oso sinbolikoa den zerbaitetan: haur-eskolan amantal arrosa eta urdinez betetako zintzilikailu gehiago ikusten jarraitzea...

Emakume hezitzaileak garenez, eta batzuk, amak ere bai, ez dugu nahi egoera hau modu inkontzientean betikotu eta denbora faltak eta berdintasunaren erronkak dakartzan zailtasun izugarriek urtean bi egunetan gure eskubideak aldarrikatzera, etxeko txikientzako ipuin hezkidetzailleak aukeratzen saiatzera eta, sarritan, gatazketan eta frustrazio tonetan oinarritutako etxe erantzunkideak osatzen saiatzera mugatzen gaituzte. Ez genuke egoera hau denbora gehiagoz luzatu behar.

Badakigu eskola adin goiztiarretan sozializazio-eragile nagusietako bat dela, eta irakasleen lana ikasleen ikasturte bakoitzeko curriculum-lorpenetik askoz harago doala. Jakin badakite irakasleek egunez egun esplizituki eta inplizituki hezten dituztela beren taldea eta gela balioak, eta, beraz, nahi izanez gero, ahalmen handia dutela aldaketa-eragile gisa. Badakigu, gainera, emakumeak garela irakaskuntza jarduera adin goiztiarretan gure gain hartzen dugunak, Gipuzkoako Haur Hezkuntzako eta Lehen Hezkuntzako etapetan irakasleen % 80ra iritsita. Ekuazioan lankideak gehitzen baditugu, batzuk feministak eta lankideak ere bai, ezin da beste emaitzarik lortu, hori besterik ezin dugu lortu.

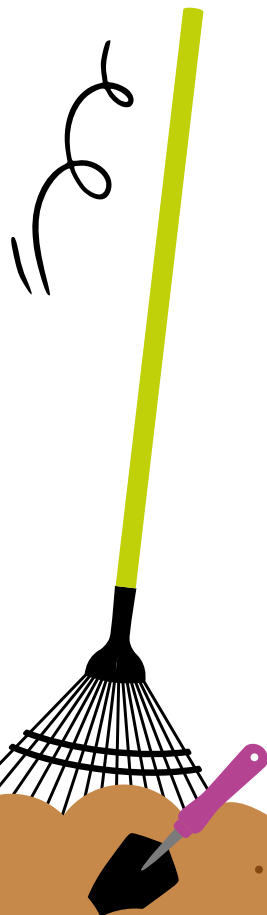
Ez dut inozoarena egingo. Ondo dakit zer proposatzen dizugun. Hainbat hezkuntza-komunitaterekin lankidetzan proiektuak dinamizatzen dugun esperientziari esker, badakigu irakasleentzat oso garestia dela bere lan pedagogikoari eta curriculum-erronkei aurre egitea, eta, aldi berean, irtenbidea ematen diela administrazio-kargari, familiei ematen zaien arretari, birziklatzeko prestakuntza-prozesuei eta beste zeregin luze horiei. Badakigu. Baina horrek ezin gaitu eraman eragile eraldatzaile gisa egiten dugun lana zapuztu eta bertan behera uztera.

Animatu egin behar dugu, arnasa hartu eta gure hezkuntza-komunitateetan dagokigun lidergoa geure gain hartu, eragile sozializatzaile gisa, erronka horri aurre eginez, bizikidetzaren sortzen eta probatzen den espazio berean. Familiak lagundu behar ditugu berdintasuna bultzatzeko etxetik eskaintzen den balioetan hezten.

Ikastetxeak gizarte- eta hezkuntza-testuinguru paregabea eskaintzen du, txiki-txikitatik elkarrekin bizitzen ikasteko; hala, hurrengo belaunaldiek aukera izango dute ezagutzen ikasteko, egiten ikasteko, elkarrekin bizitzen ikasteko eta izaten ikasteko⁴.

Erreferenteak gara. Izan gaitezen arduratsuak. Ez genuke aukera pasatzen utzi behar.

⁴ Delors, J. (1996): *La educación encierra un tesoro*. Informe a la UNESCO de la Comisión Internacional sobre la Educación para el Siglo XXI.

2

AKZIORA

PASATZEKO MATERIALAK

Arrazoi honengatik sortzen da **“JAUZIAK PAREKIDETASUNERANTZ”**, izan ere, hezitzaile gisa, eskola-ibilbide bakoitzak eskaintzen digun elkartzeko aukera pasatzen uzteari uko egiten diogu. Uste dugu beharrezkoa dela guzti-guztiak baliatzea gizarte berdinzale eta inklusibo bat bultzatzeko, adin goiztiarretatik desberdintasunarekiko errespetuan oinarritutakoa, pertsona bakoitza nor den aintzat hartuko duena, eta bat-batean sortutako aurreiritzi eta estereotipoetan oinarrituko ez dena. Izan ere, litekeena da aurreiritzi eta estereotipo horiek bizikidetzaren oztopatzen eta desberdintasun-egoerak luzatzen soilik laguntzea.

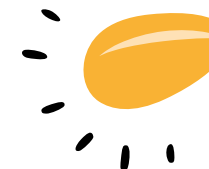
Zehazki, helburu hauetarako diseinatu da material hau:

- A** Hezitzaileak sentsibilizatzea, Haur eta Lehen Hezkuntzako ikasleekin hezkuntza formalaren esparruan desberdintasunari eta genero-indarkeriaren prebentzioari lotutako gaiak lantzeko premiaren inguruan.
- B** Irakasleek txikitatik lagundu ahal izatea ikasleei gogoetarako gaitasunak, gaitasun kritikoak, enpatikoak, solidarioak eta berdintasuneko balioak dituztenak garatzen.
- C** Hezitzaileei tresna kontzeptualak eta baliabide praktikoak ematea, hezkidetzaren esparruan, gure taldeak prestatzeko proposamen pedagogiko gisa.

Horretarako, **“JAUZIAK PAREKIDETASUNERANTZ”** ekimenak diseinu sinplea eta ekintzara bideratua eskaintzen du. Labur-labur eta modu praktikoan, eta horregatik aurkeztzen dugu apunte-multzo gisa. Hurbilketa teoriko labur bat eta zenbait hausnarketa eskaintzen ditu, eta horiek osatzeko, ikasgelen lana errazteko hurbilketa praktiko bat egiten da, honako entregagai hauen bidez:

- Hezkidetzaren praktika diseinatzeko eta kudeatzeko xehetasun metodologikoak.
- Fitxa praktikoen ereduak, eguneroko lan pedagogikoan hezkidetzaren metodologia txertatzen laguntzeko.
- Sakontzeko beste baliabide pedagogiko eta erreferentzia batzuk Internet bidez eskuragarri.

Nahiago nuke lan honek mugimendu feministaren borroka espiritua kutsatzea lortuko balu eta inspirazio iturri izango balitz txiki-txikitatik haurrak hezteaz arduratzen diren pertsonentzat. Denok, gehiago itxaron gabe, inplika gaiten berdintasuneko hezkuntza-erronka horretan.

SOZIALIZAZIO DIFERENTZIALAREN PROZESUA: "FEMENINOAN ETA MASKULINOAN"

Tradizionalki, mendealdean, **sexu** hitzak gizaki bat gizon edo emakume gisa definitzen duten ezaugarri biologikoei egin die erreferentzia (genitalak maskulino edo femeninotzat hartzen direnean), sexua (genitaletan zentratua) generoarekin erlazionatuz modu determinista eta biologikoan.

Generoaz ari garenean, aldiz, pertsonen sexuaren arabera esleitzen dizkiegun ezaugarri psikologikoen, sozialen eta kulturalen multzoaz ari gara, sozialki eraikiak. Portaera, jarduera, funtzio, rol... jakin batzuk egotzen ditugu, "emakume" eta "gizon" izateak suposatzen duenaren kategorioa finkoak ezarriz. Giza historian zehar errotu eta finkatu diren kategoriak. Ezaugarri horiek testuinguruaren arabera dira, eta aldatu egin daitezke; izan ere, aldatu egiten dira denborak aurrera egin ahala.

Hau da, sexuak bi gizakien arteko ezberdintasun biologikoei egiten die erreferentzia eta generoa, berriz, eraikuntza soziokultural bat da. Generoak ezaugarri emozional eta intelektualak eta jokaera-ezaugarriak esleitzen dizkie gizakiei eta ezagutzen dugun sailkapena sortzen du: maskulinoa edo femeninoa.

Generoaren rol eta estereotipo hauek guztiak eraikitzearen arrazoi nagusia historian zehar eta gizartearen eraginez arrastatzen ditugun ideia sexistak dira. Ideia hauek errotuta daude gogor eta ondorioz, sexu bakoitzerako, sozializazio-prozesu ezberdin bat sortzen dugu.

Ikuspuntu binario honetatik jarraituz, **generoaren rolak** sexu bakoitzean espero diren eta egokitzen ditugun jokabide-ereduak dira. Sexua kontuan hartua, gizona zein emakume izanda, rolek bakoitzak bete behar duen papera, lanen banaketarik egokiena edo parte hartzeko gune edo espazio aproposenak adierazten dizkigute. **Generoaren estereotipoak**, berriz, tinko errotutako ideia sinpleak dira, emakumei edo gizoni, emakumeak edo gizonak izateagatik, esleitzen dizkiegun ezaugarri, jokaera eta gaitasunekin loturikoak. Jaiotzean esleitzen dizkiguten etiketak dira, nolabait⁵.

Gizakiok estereotipo eta rol bereizgarri hauek barneratzen ditugu ikas-prozesu baten bidez. Ikas-prozesu honek generoaren sozializazioa du izena. **Generoaren Sozializazioaren** eraginez, norberak bere sexuarekin loturiko aukeretara egokitzen da eta, modu horretan, gizarteratzea errazagoa da.

5 Dirección General de Prevención de la Violencia de Género, Juventud, Protección Jurídica y Reforma de Menores (2013): *Unidad Didáctica de Prevención de la Violencia de Género en Jóvenes y Adolescentes*, Consejería de Presidencia. Murcia. 11. orr.

Jakin badakigu sozializazioa jaiotzearen unean hasten den prozesua dela, edo lehenago. Haurtxoaren etorrera prestatzen dugunean, urdina edo arrosa prestatzen dugu dagoeneko, eta hori bizitza osoan luzatuko da. Prozesu honen bidez, eta besteekin sortzen ditugun harremanez baliatuz, gizartearen balio, jarrera, aukera eta jokabide horiek ikasten eta barneratzen ditugu, gizartearen modu egokian jokatzeko. Hau da, **sozializazio-prozesuaren bidez, besteengandik ikasten dugu eta inguruneko ohitura kulturalak geureganatzen ditugu**.

Sexua/generoa sisteman oinarritutako sozializazio bereizgarriaren teoriaren arabera, bizitza sozial eta kulturalen lehengo pausoak ematen ditugunean, generoaren nortasun bereizgarriak geureganatzen ditugu. Nortasun horiek estilo kognitiboak eta jarrerazko estiloak dituzte barne, baita kode axiologiko eta moralak ere, eta genero bakoitzak jokabidearekin loturiko hainbat arau estereotipiko ditu esleiturik⁶.

Emakume eta gizonen arteko sozializazio bereizgarri horrek neskak eta mutilak, berez, ezberdinak direla esan nahi du eta, ondorioz, heldutasunean bete beharko dituzten paperak ere ezberdinak izango direla. Gauzak horrela, sozializazioaren agente nagusiek (familia, hezkuntza-sistema, komunikabideak, hizkuntzaren erabilera edo erlijioa) maskulinitatea lotu ohi dute botere, arrazionaltasun eta bizitza publikoarekin loturiko auziekin, hala nola ordaindutako lana edo politika. Auzi hauek produktiboak dira eta ondare materialen arduradun bihurtzen dituzte gizonak. Feminitatea berriz, pasibotasun, mendekotasun, obediencia edo bizitza pribatuaren auziekin lotzen dute, hala nola zaintza edo afektibitatea. Auzi hauek lotuta daude ugalketarekin eta ondare emozionalen arduradun bihurtzen dituzte emakumeak⁷.

EMAKUMEEN SOZIALIZAZIO PROZESUA

AURREIRITZIAK...	ONDORIOZ....	GERTA LITEKEENA...
Sentiberagoak dira eta estimu handia behar dute.	Sentikortasuna eta emozioak adierazteko gaitasuna sustatzen dira.	Beste bati ulertzeko eta kontsolatzeko duten gaitasuna handiagoa da. Sentikortasun handiagoa.
Egokiagoa da eremu afektiboa garatzea.		Sentikortasun handiagoa.
Ahalmen eta indar gutxiago dituzte.	Emakumeenganako konfiantza txikiagoa da.	Gutxiespena eta segurtasun eza.
Emakumeen inguruan sufrimendu eta arrisku gehiago daude.	Beldurrarekin eta segurtasun ezarekin loturiko sentimenduak izatea ohikoa da eta sentimendu horiek sustatzen dira, askotan.	Emakumeen konfiantza gutxi dute euren buruengan.

Iturria: Matiz Elkartea⁸.

6 WALKER eta BARTON, 1983, Hemendik hartua: BOSCH, E.; FERRER, V.A.; FERREIRO, V. eta NAVARRO, C. (2013): *La violencia contra las mujeres. El amor como coartada*. Anthropos Editorial, Bartzelona. 14. orr.

7 *Ibidem*. 14. orr.

8 RICO ALTUZARRA, B. (2015): *Prevención de violencia de género en adolescentes*. Gradu amaierako lanetik abiatuta egokitzen. La Rioja Unibertsitatea, zientzia juridiko eta sozialen fakultatea.

GIZONEN SOZIALIZAZIO PROZESUA

AURREIRITZIAK...	ONDORIOZ...	GERTA LITEKEENA...
Ez dira hain sentiberak eta estimu gutxi behar dute.	Sentiberatasuna oso gutxi sustatzen da. Askotan, hunkiberatasuna eta sentikortasuna erreprimitu egiten dira. Ez dituzte hainbeste babesten.	Inhibizio afektiboa. Urrutiratzea. Arroztea.
Eremu afektiboa garatzea ez da hain egokia edo hain beharrezkoa.		Hoztasuna.
Ahalmen eta indar gehiago dituzte.	Gizonenganako konfiantza handiagoa da. Arrakasta lortzeko eta lehiakorrek izateko sustapena.	Ekimenerako gaitasun handiagoa eta ekintzarako joera. Nork bere buruari gehiegi eskatzea.
Gizonen inguruan sufrimendu eta arrisku gutxiago daude.	Ezkutatu eta erreprimitu egiten dira beldurra, segurtasun eza, hutsegite edo tristezia bezalako sentimenduak, baita sentimenduen adierazpena ere.	Hutsegiteak onartzeko eta laguntza eskatzeko zailtasuna.

Iturria: Matiz Elkartea⁹.

Garrantzitsua da aipatzea generoari erreferentzia egiten zaionean, pertsonen ari garela, eta ez soilik emakumez; hala ere, gizarteak naturalizatu egin ditu gizonen eta emakumeen arteko desberdintasunak, eta emakumeak izan dira kaltetuenak; halaber, sexu-aniztasunekiko beste diskriminazio orokor batzuk ere izan dira. Aitortu beharra dago badirela hierarkia eta botere-harreman batzuk, non gizon mota bati pribilegioa ematen zaion.

Stanford Unibertsitatean⁹ egindako saiakuntza batean, urdinez jantzi zituzten neskak eta arrosaz jantzi zituzten mutilak. Ikusleek, arroparen koloreak ikusita, haien ustez neskak zirenak deskribatzeko, gozoa edo polita bezalako hitzak erabili zituzten, nahiz eta mutilak izan, eta ustezko mutilak deskribatzeko, hau da, urdinez jantzitako neskak deskribatzeko, dinamikoa edo bihurria bezalako hitzak erabili zituzten. Neska edo mutilaren jarrerak baino, neska ala mutila zen usteak erantzuna baldintzatzen zuen.

Aurrean neska edo mutil bat dugun ustearen arabera, gure jokabidea, hitzeko edo gorputzeko hizkuntza, ahotseko doinua eta gardenagoak diren beste adierazpen batzuk aldatu egiten dira. Hau guztia gu konturatu gabe gertatzen da.

⁹ WALTER M., Stanford Unibertsitatekoa (Kalifornia). Informazio gehiagorako, ikus LAMAS, M. (1995): "La perspectiva de género", Revista de Educación y cultura aldizkariaren 8. alean, SNTearen (Sindicato Nacional de Trabajadores de la Educación) 47. atalean, Guadalajara, Mexiko.

Laburbiltzeko, ohiko sozializazio bereizgarriaren ondorioz, emakumeek eta gizonak bereganatzen dituzten jarrerak ezberdinak dira eta eremu ezberdinetan mugitzen dira. Ezberdintasun horiek ezberdinak garen eta ezberdin jokatzeko dugun usteak berresten dituzte eta horrek, era berean, sozializazio bereizgarria beharrezkoa dela justifikatzen du.

Honen adibide argi bat ikusteko, azter ditzagun azaletik lehenengo urteetan haurrei oparitzen dizkiegun jostailu ohikoei loturiko estereotipoak.

MUTILEN JOSTAILUAK	NESKEN JOSTAILUAK
• Indarkerian, auzi militarretan edo gudan, eta ez bakean, oinarritutako jostailuak. • Jostailu teknikoak edo maneiatzen diren jostailuak: garraiobideak edo eraikuntzarekin, aurkikuntzekin edo konkistekin loturiko jostailuak. Ez daude lotuta etxeko teknikarekin, eskulanekin edo dekorazioarekin. • Lehiakortasunean eta ez elkarkidetzen oinarritutako jostailuak, hala nola kirolekin loturiko jostailuak oinarritutako jostailuak, hala nola kirolekin loturiko jostailuak. • Zientziarekin loturiko jostailuak: kimika, elektronika. • Abenturan edo ekintzetan oinarritutako jostailuak, eta ez entzute edo harremanetan oinarritutako jostailuak.	• Panpinak, etxe edo sukalde txikiak eta etxetresna elektrikoak, eta ez ikerkuntzarekin loturiko jostailuak. • Liderargorekin baino, laguntza eskaintzarekin loturiko jostailuak: erizainak, hegazkineko laguntzaileak, irakasleak, zaindaria. Eta ez medikuak, pilotuak edo ingeniariak. • Irudiarekin loturiko jostailuak edo apaingelako jostailuak, eta ez kirolerako jostailuak.

Bistakoa da: sexuen arabera jostailuen bereizketarik eta lanean dagoen sexu-bereizketarik paraleloak dira. Bilakaeraren psikologian egindako hainbat ikerketak frogatu egin dute etorkizunean, normalean, haurtzaroan pozik erabili duguna nahiago ohi dugula.

Mendebaldeko gizartea asko aldatu da azken hamarkadetan baina, hala ere, emakumeen kasuan, maitasunarekin lotuta dagoen guztiak pisu handia izaten jarraitzen du sozializazio-prozesuan. Izan ere, askotan, maitasuna ezinbestekoa da bizi-proiektuan, baita ardatz bat ere.

Azter dezagun beste adibide bat: literaturaren helburua irakurlea entretenitzea da baina, denok dakigunez, literaturak sozializaziorako botere handia ere badu. Ipuinen bidez, gizartean nagusi diren balioak lagatzen dizkiegu datozen belaunaldiak: ideiak, sinesmenak eta jokatzeko moduak. Ikerketen arabera, lehenengo urteetan, neskek zein mutilek abentura, fantasia edo heroi eta maitagarri bezalako ipuinak nahiago izaten dituzte. Loturiko pertsonaia, ekintzak edo ezaugarriak aztertzen baditugu, honako hau da ikusiko duguna ipuin klasikoetan:

GIZONAK	EMAKUMEAK
- Gizonek borrokatu, erreskatatu, askatu, negoziatu edo bidaiatu egiten dute... - Gaiztakeria lotuta dago botere, aberastasun-gose eta oldarkortasunarekin. - Pertsonaiak ausartak dira (pertsonaia ona) edo koldarrak (pertsonaia txarra). - Askotan, protagonistak fidela, dibertigarria edo baldarra den lagun bat izaten du.	- Emakumeek garbitu, negar edo euren burua orraztu egiten dute, eta erreskatearen zain daude. - Gaiztakeria lotuta dago itsustasun fisiko, jelosia edo inbidiarekin. - Ontasuna lotuta dago edertasun, gozotasun, fintasun edo bakuntasunarekin, baita babesaren beharrarekin. - Normalean, protagonistek ez dute lagunik (asko jota, konfiantzazko neskame bat).

10 Haurren kontsumorako aisialdi-produktuen eta literaturaren sozializazio-ahalmenari buruzko azterketa sakonagoa egiteko, "TIKIS MIKIS: Berdintasuneko gizarteak eraikitzeko familia gida".

Ondorioz, eta laburbiltzeko...

Generoak eraikitzeko prozesu honen bidez, hau da, "sozializazio bereizgarriaren" bidez...

...gune, funtzio eta rol ezberdinak esleitzen dizkiegu emakume eta gizonei; ondorioz...

...onarpen soziala ere ezberdina da: sistematikoki, emakumei loturikoa gutxiesten dugu eta gizonei loturikoa goraipatzen dugu; ondorioz...

...gizonek emakumeen gainean dagoen nagusitza-posizio bat hartzen dute; ondorioz...

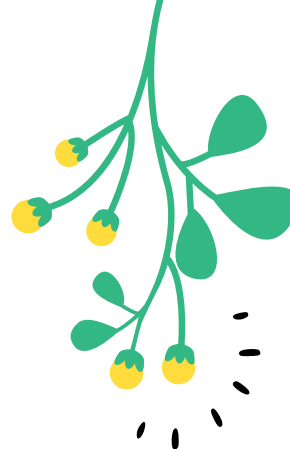
...gizonek errazago dute emakumeen kontrola, menderatzea eta boterea hartzea; ondorioz...

...generoaren arabera ezberdintasuna eta diskriminazioa sortzen da; ondorioz...

...emakumeen aurkako indarkeria dugu.

Jakina, mezu sozializatzaile horiek etengabe eta zuzenean iristen zaizkie neska-mutilei, familia- eta gizarte-erreferentziako ereduak, hezkuntza-sistemaren eta komunikabideen bidez, bai eta kontsumitzen dituzten aisialdiko produktuen, jostailuen, ipuinen eta film edo marrazki bizidunen bidez ere. Horiek jokabide-ereduak, jokabideak, arauak eta gizarte-balioak erakusten dituzte, zer egin behar duten eta nolakoak izan behar duten ikusaraziz, sexuaren arabera ¹⁰.

Prozesu hau ez da homogeneoa eta gure bizitzan zehar eboluzionatuz doa adinaren eta aipatutako bide desberdinetatik iristen zaizkigun kanpo eraginen arabera.

Eraikuntza pertsonaleko prozesu guztiek bezala, garapenaren une zehatzak adierazteko aukera ematen duten etapa batzuk ditu. Pertsona bakoitzak gure erritmoak ditugu, fase zurrin eta aldaezinak inola ere suposatzen ez dituztenengatik:

Lehen haurtzarora eta eskola adina: aldi horretan identitate pertsonalaren oinarriak finkatuko dira. Umeak, bere banakotasunaren jabetza hartzeaz gain, gizon eta emakumeen arteko desberdintasun fisikoez jabetzen dira. Bi urtetatik aurrera, bereziki bere gurasoen bidez, lehen gizarteratze eragileak, baina bere sentsazio (barne mundua) eta besteei buruzko ezagutza (kanpo mundua), genero ideia baneratzeko da pertsonaren ezaugarri aldaezin gisa.

Bigarren haurtzarora (pubertarora arte): genero ideian zurruntasun nabaria dago eta genero arauak trukatzea edo urratzea kostatzen da. Aldi horretan identitatea funtsezko auzia da, eta hori dela eta argi ikus daitezke neska eta mutilen arteko desberdintasunak. Mutilak maskulinitate kanonei moldatzeko presio handia pairatzen du, kontrako giroaz aldentuz, femeninoa.

Nerabezarora (18 urte artera gutxi gorabehera): nerabezaroarekin bat eginez, bizitza zikloaren aldi konplexuenera bat da, transformazio fisiko nabaria dakarrena, baita etorkizuneko heldua osatuko duen identitate pertsonalaren erdiespena ere. Norbere burua bilatzeko aldia da, harreman sexual eta afektiboen hasiera, norberaren bizitzeko gunearen beharra eta lotura familiar estuen deslotura. Rol helduak hartzea dakar, abantailak eta murrizketak onartuz, baita generoaren arabera dauden itxaropenak ere.

Soziologiaren ikuspegitik, sozializazioa bi fase orokorretan gertatzen dela esan ohi da, eta fase horietan eragile desberdinek parte hartzen dutela.

Sozializazio-eragileak gizarte-taldeak eta -testuinguruak dira, eta, horietan, pertsonen arauak, balioak eta erlazionatzeko moduak ikasten dituzte. Lehen mailako sozializazioa haurtzarora gertatzen da, eta kultura-ikaskuntzaren aldirik trinkoena da; hala, hizkuntza eta oinarriko jokabide-arauak baneratzeko dira, eta horiek sortuko dituzte gerora ikasteko oinarriak. Hasierako fase horretan, familia da sozializazio-eragile nagusia, baina eskolak ere zeregin garrantzitsua du. Berrdin arteko taldeak, erakundeak, komunikabideak eta erlijioa ere indar sozializatzaile garrantzitsuak dira. Gune horietan gertatzen den gizarte-interakzioak lagundu egiten du pertsonen beren kulturaren jarraibideak osatzen dituzten balioak, arauak eta sinesmenak ikas ditzaten.

ERTZ EZBERDINEKIN: BEGIRADA INTERSEKZIONALA

Eskola-testuingurua, beraz, funtsezko espazioa da berdintasunean oinarritutako harreman-modu berriak probatzeko, eta, horretarako, ikasle guztien onarpena sustatuko duen eta haien sozializazio-prozesuei bidezotasunez eta erantzukidetasunez lagunduko dien abiapuntua eskainiko du.

Horretarako, sozializazio diferentzialak nola funtzionatzen duen aztertzeaz gain, hura zalantzan jarri eta desmuntatu ahal izateko, arreta berezia jarri behar diegu neska bakoitzaren egoera zehatzei, eta gizarte-desberdintasunaren beste kausa posible batzuk nola gurutzatzen diren aztertu behar dugu. Hau da, zenbait ezaugarri zehatzek, hala nola kultura- eta/edo etnia-jatorriak, aniztasun funtzionalak, erlijioak, familia-aniztasunak, sexu- eta genero-aniztasunak, gorpuz- aniztasunak, adinak edo gizarte-klaseak, desberdintasun-ardatz horiei lotutako diskriminazio-modu desberdinek eragingo diete, bai eta neskek ere.

Interseksionalitatea ikuspegi teoriko eta praktiko bat da, eta lagungarria da ulertzeko identitatearen zenbait alderdi —hala nola generoa, kultura-jatorria, sexu-orientazioa, desgaitasuna, erlijioa edo gizarte-klasea, eta abar— nola gurutzatzen diren eta nola eragiten duten pertsonen esperientzietan eta aukeretan modu askotariko eta konplexuan¹¹.

Bestela esanda, gure ikasleek bizi dituzten errealitateen ondorioz, haien bizi-esperientziak askotarikoak dira. Familien egoera sozioekonomikoak, kultura-jatorriak, praktikak duten erlijioak, sexu- eta genero-identitateak, desgaitasun-, giza mugikortasun- edo babes-egoerek, besteak beste, eragina dute haien identitate bakarraren konfigurazioan, bai eta eragin diezaieketen desberdintasunetan eta zapalkuntza- eta diskriminazio-moduetan ere. Kimberlé Crenshaw-ek laurogeiko hamarkadan garatu zuen analisi edo ikuspegi hau, diskriminazioek modu isolatuan ez dutela jokatzen ikusarazteko sortu zen, baizik eta elkar indartzen dutela.

Ikuspegi interseksionalari esker, beraz, identitate bakoitza osatzen duten ezaugarri pertsonal horiek (generoa, jatorri kulturala eta familiarra, maila sozioekonomikoa, orientazio sexuala, desgaitasuna, gorpuzkera, adina, eta abar) nola osatzen duten azter dezakegu **elkarri eragiten diote eta elkarrekin lotzen dira**, modu isolatuan ulertu ezin diren zapalkuntza eta diskriminazio esperientzia paregabeak sortuz, diskriminazio kualitatiboki desberdina sortuz bere atalen batuketa soiletik.

¹¹ CRENSHAW, K. (1989): *Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics*. The University of Chicago Legal Forum, 140, 139-167.

Elkarreragin horrek diskriminazio-esperientzia espezifikoak sortzen ditu, faktore bakoitza bere aldetik aztertuko bagenu sortuko lirakeenak ez bezalakoak. Adibidez, neskato beltz batek diskriminazio egoerak bizi ditzake, eta neskato zuri batek eta mutiko beltz batek ez dituzte modu berean jasango. Beraz, garrantzitsua da erreparatzea nesken kasuan arreta berezia jarri behar zaiola beste aldagai batzuk nola gurutzatzen diren, indarkeria desberdinekiko bereziki zaurgarri bihurtuz.

Eskola-esparrua eta haren ikasgeletako bakoitza baliozkotzen baditugu, ikasle guztiei bidezko tratua emateko ingurune seguruak sortzeko espazio gisa, ikuspegi interseksionalak adinaren arabera emandako desberdintasun horiek berrikustera eta aitortzera bultzatzen gaitu, praktika inklusiboagoak diseinatzeko, ikasle bakoitzaren behar eta errealitateetara egokituak, errespetuan eta ekitatean oinarritutako ikaskuntza-ingurune bat bultzatuz.

Horrek esan nahi du, batetik, garapenaren etapak/zikloak (hautzarroa, bigarren hautzarroa, nerabezaroa) identifikatu behar direla, gure adinaren arabera beharrak desberdinak izango baitira. Eta, bestetik, irakasleok Haur Hezkuntzako eta Lehen Hezkuntzako etapetako bizipenei buruz egiten dugun azterketan, helduen begirada nagusitzen da, eta horrek esan nahi du helduen munduak balioa hartzen duela eta haurren munduak balioa galtzen duela.

Ikasgeletako desberdintasunekin apurtzeko gai izan behar dugu, gure ikasleen adina eta konplexutasun osoa kontuan hartuta, eta haurrak baliozko solaskide gisa aintzat hartzea sustatu behar dugu.

5 BAINA, ZERTAN DATZA HEZKIDETZA?

Ikusi dugunez, sozializazio diferentzialaren prozesuaren bidez, jaiotzean gure sexu biologikoaren interpretazioaren arabera, ezaugarri eta trebetasun bereziak esleitzen zaizkigu, maskulinitasuna eta feminitatea definitzen dituztenak, eta horiei erantzun behar diegu gizon-emakume guztiok, neska-mutilek. Hezkuntzaren esparruak, agente sozializatzaile gisa, sozializazio-prozesu hori bermatzen eta iraunarazten laguntzen du.

Gaiari buruz berriki egin diren zenbait ikerketak¹² baieztatu dutenez, hezkuntza-sistemak sexismoa eta genero-estereotipoak erreproduzitzen jarraitzen du hainbat alderdiren bidez, hala nola ikastetxearen antolamendua bera, irakasleen jarrerak eta itxaropenak, curriculum akademikoa, irakaskuntza-ikaskuntza metodologiak, ikasten diren (eta ikasten ez diren) gaiak, erabilitako testuliburuak eta material didaktikoak, hizkuntzaren eta irudien erabilera, ikaskideekiko harremanak, ikasleek irakasleekin eta irakasleen artean dituzten harremanak, espazioaren eta prestakuntzaren erabilera, etab.

Are gehiago, genero-ekitatea sustatzea (edo ez) erraz ikus daiteke ikasleen arteko harremanetan, ikasleen eta irakasleen arteko harremanetan eta hezkuntza-politikan. Hona hemen Nazio Batuen Erakundeko Kontalari Bereziak (FNUAP)¹³ eskolako genero-gaiei buruz identifikatutako mundu mailako arazo eta estereotipo batzuk:

- 1 Irakasleen itxaropen txikiak, adimen-trebetasunekin lotuak; izan ere, neskek mutilek baino adimen gutxiago dutela uste da.
- 2 Irakasleek neskei atzeraelikadura gutxiago eskaintzen diete. Baieztatzen da neskek mutilek baino zortzi aldiz kontaktu gutxiago dutela irakasleekin.
- 3 Maisu-maistrek, sarritan, mutilei irakastearen gozamina neskei irakastearena baino handiagoa dela adierazten dute.
- 4 Neskek beren buruarekiko itxaropen gutxiago dute eskolan, eta eskolatik kanpo uste dute beren etorkizuna, nagusiki, emazte eta ama izatean datzala.
- 5 Irakasleen eta nesken itxaropen txikiak indartu egiten dira testuliburuaren, curriculumaren eta ebaluazio-materialen bidez, eta horietan ez dira agertzen emakumezko figurak.
- 6 Normalean, haurrek nahikoa leku izaten dute zenbait kirol egiteko; neskei, berriz, ez zaie leku bera eskaintzen.
- 7 Neskek lortutako sariak eta lorpenak ez dira mutilek lortutakoak bezain oparo banatzen edo hedatzen.
- 8 Hizkera sexista erabiltzeko joera argia dago.

12 Hezkuntza, Ikus-entzunezko eta Kultura arloko Agenda Beteazalea (ACEA P9 EURYDICE, Hezkuntza arloko Informazioko Europako Sarea) (2010): *Diferencias de género en los resultados educativos: medidas adoptadas y situación actual en Europa*, Brusela.

13 NAZIO BATUAK (2006): *Los Derechos Económicos, Sociales y Culturales, El derecho a la educación de las niñas, Informe del Relator Especial sobre el derecho a la educación*, Giza Eskubideen Batzordea.

Horrek ez du kentzen hezkuntza-arloan ere aurrerapen handiak egin direla azken hamarkadetan genero-berdintasunari dagokionez, eta gaur egun emakumeak gehiengoa direla hezkuntzaren ondoko mailetan; hezkuntza mistoa (neskak eta mutilak elkarrekin) orokortu egin da hezkuntza-eredu gisa, eta arau-esparru zabala dago eskolatik berdintasunezko gizarte bultzatzeko¹⁴.

Hezkidetzak ere, zeinak genero-berdintasuna berariaz eta zeharkako ardatz gisa hartzen baitu, gero eta leku gehiago hartu ditu gure hezkuntza-sisteman, eta hausnarketa-prozesu bat sustatu du. Prozesu horren bidez, zalantzan jartzen ari gara hezkuntza-eredu baten planteamendu tradizionalak; izan ere, gaur egun, indarrean mantentzen ditu sexismoa eta gure haurren eta etorkizuneko belaunaldien arteko desberdintasunak erreproduzitzen eta iraunarazten dituzten elementuak.

Hezkidetzaren kontu hori... zertan datza? Azter dezagun kontzeptua:

Hezkidetzak pertsona guztiak hezten ditu berdintasunean, balio, jokabide, arau eta aukerei dagokienez, sexuaren arabera hierarkizaturik ez dagoen sistema batean. Hau da, ko-hezkuntzan sexu baten nagusitasuna desagerrarazi nahi dugu¹⁵.

Illo horretatik, Martínez Tenen arabera, hezkidetzak munduaren eta emakumeen esperientziaren hezkuntza integrala eta integratzailea. Hezkidetzak-proiektuaren asmoa da esparru publikoan nahiz pribatuan bizitzarako prestakuntza ematea. Hezkidetzak berariazko eskuhartze prozesu bat da, zeinen bidez neskatilen eta mutikoen garapena bultzatzen baita, bi sexu ezberdinen errealtatetik abiatuta eta garapen pertsonala eta eraikuntza bateratu eta ez-aurkakoa lortzeko asmoz¹⁶.

Era berean, hezkidetzak teoria feministak egindako berdintasunaren aldarrikapenari erantzuten dion uneko proposamen pedagogikoa da. Aldarrikapen honek ezagutzak eta ideiak eskualdatzeko eredu aldaketa proposatzen du genero-ikuspuntutik, betiere prestakuntzarako eta ikasteko sozializazio-eremuetan¹⁷.

14 Eusko Jaurlaritzako Hezkuntza, Hizkuntza Politika eta Kultura Saila, *op. cit.*, 9. orr.

15 OCAÑA, R. (2008): *"Muévete por una educación en igualdad"*, MUÉVETE POR LA IGUALDAD, ES DE JUSTICIA kanpaina, Ayuda en Acción, Entreculturas eta InteRedek antolatua eta Agencia Española de Cooperación Internacional al Desarrollo agentziak (AECID) babestua. 44. orr.

16 MARTÍNEZ, A. (2011): *"Análisis del currículum oculto en los programas de tiempo libre"*, en RINCÓN, A. (Coord.) (1997): *Coeducación en el tiempo libre*, Emakunde/Emakumearen Euskal Erakundea, Vitoria-Gasteiz. 94. orr.

17 RED2RED CONSULTORES (2007): *Guía de coeducación. Documento de síntesis sobre la educación para la igualdad de oportunidades entre mujeres y hombres*. Instituto de la mujer: Observatorio para la igualdad de oportunidades. Emakumeen Institutua: Aukera berdintasunerako behatokia. Lan eta Gizarte Gaietarako Ministerioa. 5. orr.

Marina Subirats-ek (1988) are gehiago sakontzen du honako hau adierazten duenean: "Hezkidetzak mekanismo diskriminatzaileak desagertzea planteatzen du helburutzat, ez bakarrik eskolaren egitura formalean, baita ideologian eta hezkuntza-praktikan ere. Eta nabarmentzekoa da hezkidetzaren terminoak ezin duela, besterik gabe, neskatoak eredu maskulinoan sartu dituen hezkuntza mota bat izendatu; aitzitik, beharrezkoa da lehenago genero bakoitzaren espezifikotzat jo ziren jarraibide kulturalak bateratzea" ¹⁸.

Izan ere, "hezkuntza-politika publikoek helburu hauek izan behar dituzte: pertsonaren garapen integralean oinarritutako hezkuntza-eredu bat lortzea, sexuaren araberako estereotipoak eta rola alde batera utzita, diskriminazio-mota guztiak baztertzea eta generoak mugatu gabeko orientazio akademiko eta profesionala bermatzea" ¹⁹.

Ondo dakigunez, Haur Hezkuntzako eta Lehen Hezkuntzako etapak bat datoz haurren garapen pertsonal, afektibo, heldutasun- eta prestakuntza-garapenaren funtsezko uneekin, batez ere lehen urte hauetan "ohitura, jokabide, gaitasun eta jarrera asko prestatu, ikasi eta bereganatzen direlako, eta horiek ez direlako gero zailtasunik gabe aldatuko" ²⁰.

¹⁸ FETE-UGT (2014): DICCIONARIO ONLINE DE COEDUCACIÓN –Berdintasunean heziz. Madril: Osasun, Gizarte Zerbitzu eta Berdintasun Ministerioa. 4.orr.

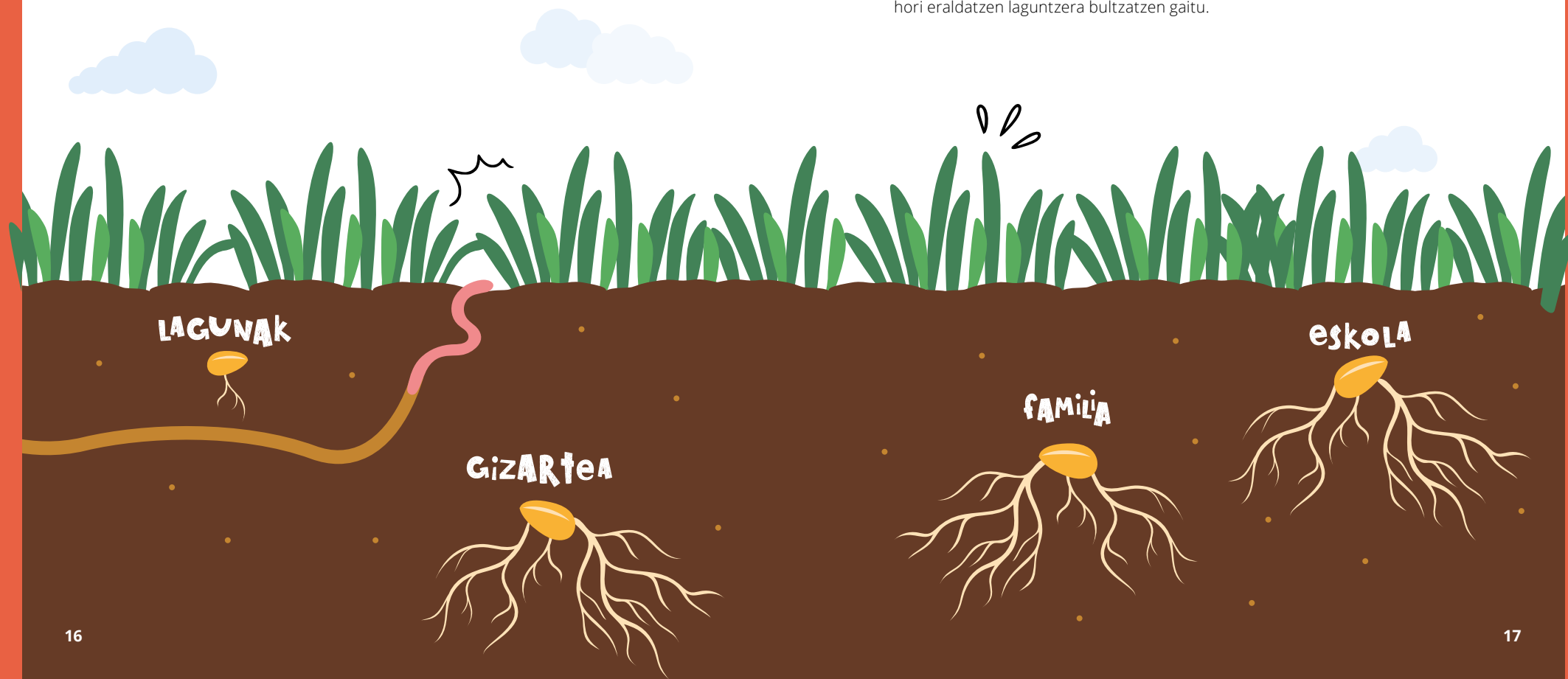
¹⁹ 4/2005 Legea, otsailaren 18koa, Emakumeen eta Gizonen Berdintasunerakoa, Eusko Legebiltzarrak onartua, 28. artikulua.

²⁰ Cidoncha, V. eta Díaz, E. (2008): *Coeducar, un reto familiar y escolar*, Revista Digital - Buenos Aires - 13. urtea - 124. zk.

Horrela, bai familiek eta berdinen taldeek, bai ikastetxeak funtsezko eragina dute haurrak bereizten dituzten jokabide jakin batzuk saritzeko eta zigortzeko orduan, eta, horrela, berriro ere, genero-rolak eta estereotipo sexistak betikotzen dira.

Esan gabe dago, egokiena litzateke familiek eta ikastetxeak lankidetzan aritzea genero-rolak eta -estereotipoak zalantzan jartzeko eta parez pare deseraikitzeke eta jarrera sexistak prebenitzeko. Edonola ere, ikastetxeetan ikuspegi komunitarioa duten proiektuak martxan jartzeko zailtasuna ez da txikia. Eskola-eremuan genero-berdintasuneko planak ezartzeko esperientzia ugari daude, baina emaitza hobeak eta okerragoak lortzen dira. Testu honetan, irakasle-figurak aldaketa sustatzeko duen ahalmenean jarri nahi dugu arreta.

Izan ere, hezkuntzako profesionalak garen heinean, ez guke gure esfortzua alde batera utzi behar. Sentitzen dugu garrantzitsua dela erronka hori gure gain hartzea, gure hezkuntza-trebetasun eta -trebetasun guztiak jokoan jarritz, hurrengo belaunaldiei ahalik eta etorkizun onena bermatzeko; izan ere, pertsona guztiok jasaten ditugu gure identitatea eta askatasun indibiduala erreprimitzen dituen gizarte patriarkalaren genero-aginduak, eta, beraz, gizarte hori eraldatzen laguntzera bultzatzen gaitu.

6

IBILTZEN HASTEKO GAKO BATZUK

Hezkidetzako metodologiari esker, hezkuntza-praxiaren multzoa azter daiteke, androzentrismoa identifikatzeko eta eskola-eremuan errealitatea eraldatzeko bidean aurrera egiteko. Ikuspegi horrek hainbat eremutan egiten dugun irakaskuntza-lana berrikustera gonbidatzen gaitu, hasi ikasgelan egiten dugun praktikatik, eta baliabide didaktikoen erabileraraino edo jardueren, taldeen eta espazioen antolaketaraino.

Alderdi horietan sakondu aurretik, hasierako jarraibide eta orientabide orokor batzuk jaso ditugu jarraian, haur- eta lehen-hezkuntzako etapetan gure hezkuntza-praktikari buruzko lehen hausnarketa egiten lagun diezaguketenak.

Horietako zenbat aplikatzen dituzu orain?

1 Neska-mutilei laguntzea konturatzen pertsona guztiak berdinak eta desberdinak garela aldi berean, eta inork ez duela balio ez gehiago ez gutxiago haur izateagatik.

2 Ikasgela antolatzeko eta harremanak izateko moduak proposatzea, zaintzan eta lankidetzan oinarrituta, guztiek parte hartu eta erabaki dezaten.

3 Egunerokotasunetik balioetan hezte, errespetua, elkarrekiko laguntza, lankidetz, elkartasuna eta gatazken konponbide lasaia sustatuz.

4 Izateko, jolasteko, janzteko eta adierazteko modu asko daudela erakustea, "nesken" edo "mutilen" portaerak inposatu gabe.

5 Jostailu, material, kolore eta mozerro mota guztiekin jolasteko gonbita egitea, rol desberdinak esperimentatu eta sormena gara dezaten lagunduz.

6 Era askotako mugimendu-, jolas- eta aisia-jarduerak eskaintzea, haur bakoitzaren gustuak eta interesak errespetatuz, generoagatiko etiketarik eta itxaropenik gabe.

7 Pertsonak gelan nahiz gelatik kanpo egiten dituzten lan eta zeregin guztiak balioestea, eta guztiak direla garrantzitsuak jakinaraztea.

8 Ikasteko ahalegina, jakin-mina eta gogoaitortzea eta indartzea arlo guztietan, interesak edo gaitasunak mugatu gabe.

9 Ipuinetan, abestietan eta istorioetan erreferente diren emakume eta gizonak ezagutaraztea, emakumeek ere sortu, ikertu, zaindu, erabaki eta lideratzen dutela erakutsiz.

10 Ikasleei etorkizun libre eta posibleak imajinatzen lagunduko dieten eredu askotarikoak eta hurbilekoak eskaintzea.

11 Emozioak eta sentimenduak adierazten laguntzea, irakatsiz emozio guztiak baliagarriak direla eta errespetuz parteka daitezkeela.

12 Parte-hartzea eta erantzunkidetasuna bultzatzea gelako zereginetan (ordenatzea, materialak banatzea, landareak edo txokoak zaintzea), eta horiek haur bakoitzaren adinera eta gaitasunera egokitzea, haien autonomia bultzatzeko.

ERREFERENTZIAZKO BIBLIOGRAFIA

CIDONCHA, V. eta DÍAZ, E. (2008): *Coeducar, un reto familiar y escolar*, Revista Digital - Buenos Aires - 13. urtea - 124. zk.

CRENSHAW, K. (1989): *Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidistinction doctrine, feminist theory and antiracist politics*. The University of Chicago Legal Forum, 140, 139-167.

DELORS, J. (1996): *La educación encierra un tesoro*. XXI. Informe a la UNESCO de la Comisión Internacional sobre la Educación para el Siglo XXI.

Dirección General de Prevención de la Violencia de Género, Juventud, Protección Jurídica y Reforma de Menores (2013): *Unidad Didáctica de Prevención de la Violencia de Género en Jóvenes y Adolescentes*, Consejería de Presidencia. Murcia.

EUSKO JAURLARITZA, (2013): *Hezkuntza sisteman hezkidetzeta eta genero-indarkeriaren prebentzioa lantzeko Gida Plana*, Hezkuntza, Kultura eta Politika Saila. Eusko Jaurlaritzaren Argitalpen Zerbitzu Nagusia.

FETE-UGT (2014): *DICCIONARIO ONLINE DE COEDUCACIÓN* –Berdintasunean heziz. Madril: Osasun, Gizarte Zerbitzu eta Berdintasun Ministerioa.

GIDDENS, A., & SUTTON, P. W. (2018). *Sociología* (8. ed.). Alianza Editorial.

Hezkuntza, Ikus-entzunezko eta Kultura arloko Agenda Betearazlea (ACEA P9 EURYDICE, Hezkuntza arloko Informazio Europako Sarea) (2010): *Diferencias de género en los resultados educativos: medidas adoptadas y situación actual en Europa*, Brusela.

MAZA, S. (2017): *EQUALITY: Sexuen arteko berdintasuna sustatzeko eta nerabe eta gazteen artean genero-indarkeria saihesteko gida*, Bilbo, Matiz Elkartea.

MAZA, S. (2019): *TIKIS MIKIS. Berdintasunezko gizarteak eratzen dituen familia gida*, Bilbo, Matiz Elkartea.

MAZA, S. (Koord.) (2022): *Maskulinitate patriarkalaren rola. Gutxiago gehiago denean*, Bilbo, Matiz Elkartea.

MARTÍNEZ, A. (2011). : *"Análisis del currículum oculto en los programas de tiempo libre"*, en RINCON, A. (Koord.) (1997): *Coeducación en el tiempo libre*, Emakunde/Emakumearen Euskal Erakundea, Vitoria-Gasteiz.

NAZIO BATUAK (2006): *Los Derechos Económicos, Sociales y Culturales, El derecho a la educación de las niñas*, Informe del Relator Especial sobre el derecho a la educación, Giza Eskubideen Batzordea.

OCAÑA, R. (2008): *"Muévete por una educación en igualdad"*, MUÉVETE POR LA IGUALDAD, ES DE JUSTICIA kanpaina, Ayuda en Acción, Entreculturas eta InteRedek antolatuta eta Garapenerako Nazioarteko Lankidetzarako Espainiako Agentziak (AECID) babestua.

RED2RED CONSULTORES (2007): *Guía de coeducación. Documento de síntesis sobre la educación para la igualdad de oportunidades entre mujeres y hombres*. Instituto de la mujer: Observatorio para la igualdad de oportunidades. Emakumeen Institutua: Aukera berdintasunerako behatokia. Lan eta Gizarte Gaietarako Ministerioa.

RICO ALTUZARRA, B. (2015): *Prevención de violencia de género en adolescentes*. Errioxako Unibertsitatea, Zuzenbide eta Gizarte Zientzien Fakultatea.

WALKER eta BARTON, 1983, Hemendik hartua: BOSCH, E.; FERRER, V.A. ; FERREIRO, V. eta NAVARRO, C. (2013): *La violencia contra las mujeres. El amor como coartada*. Anthropol Editorial, Bartzelona.

WALTER M., Standford Unibertsitatekoa (Kalifornia). Informazio gehiagorako, ikus LAMAS, M. (1995): *"La perspectiva de género"*, Revista de Educación y cultura aldizkariaren 8. alean, SNTearen (Sindicato Nacional de Trabajadores de la Educación) 47. atalean, Guadalajara, Mexiko.

